

*Priručnik za nastavnike/ice
i stručne suradnike/ice
o vršnjačkom nasilju i
zlostavljanju nad LGBTIQ
učenicima/licama*

LQRI

**PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE/ICE
I STRUČNE SURADNIKE/ICE
o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju
nad LGBTIQ učenicima/icama**

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Studen 2012.

Izdavač

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Publikaciju uredile i grafički obradile

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Tisak

Helvetica, Rijeka

Naklada

1 000 kom

ISBN: 978-953-99493-5-6

CIP zapis dostupan u
računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice Rijeka
pod brojem 130108067

Tiskanje ove publikacije omogućeno je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.

SADRŽAJ

UVOD	6
COMING OUT	10
Coming out roditeljima	11
HOMOFOBIJA, BIFOBIJA I TRANSFOBIJA	16
Internalizirana homo/bi/transfobija	17
NASILJE NAD LGBTIQ OSOBAMA	20
HOMO/BI/TRANSFOBIČNO VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE I NASILJE	22
Posljedice koje bullying ostavlja na osobu	24
ULOGA ŠKOLSKOG/E PSIHOLOGA/GINJE	25
ULOGA ŠKOLE, NASTAVNIKA/ICA I STRUČNIH SURADNIKA/ICA . . .	29
Što mogu učiniti nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice u slučaju homofobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u školi?	34
Homofobični i transfobični govor	36
Homofobično i transfobično fizičko nasilje	36
KORACI KOJE ŠKOLE MOGU UČINITI	37
Rad s roditeljima/skrbnicima	38
TERMINOLOGIJA	41
KORISNA LITERATURA I IZVORI	45
KONTAKTI LGBTIQ UDRUGA, INICIJATIVA I GRUPA U HRVATSKOJ	48

UVOD

Ova Brošura nastala je u okviru projekta *Smanjenje homo/bi/transfobije u srednjim školama i osiguranje adekvatne podrške za LGBT srednjoškolsku populaciju u Hrvatskoj* kojeg je Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ započela 2012. godine, a kojeg je financijski podržala Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva. Osnovni cilj projekta je smanjenje homo/bi/transfobije i zlostavljanja na osnovi seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja među mladima i zaštita ljudskih prava LGBT srednjoškolske populacije.

Projekt je u 2012. godine uključivao edukaciju stručnih djelatnika/ica u pet srednjih škola u Rijeci i dvije srednje škole u Opatiji (psihologa/ginja, pedagoga/ginja, te zainteresiranih nastavnika/ica), izdavanje Priručnika za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju nad LGBTIQ učenicima/icama, izdavanje Brošure za mlade u svrhu povećanja prihvaćanja svojih LGBTIQ¹ vršnjaka/kinja i suzbijanja homo/bi/transfobije i bullyinga te izradu Smjernica za suzbijanje homo/bi/transfobije u srednjim školama u Hrvatskoj.

Zlostavljanje (bullying) i homo/bi/transfobija koje trpe mlade LGBT osobe u svojoj školskoj okolini ostavlja posljedice na njihovu fizičku i emocionalnu dobrobit kao i na sudjelovanje i (ne)uspjeh u školi. Identificirane su jasne poveznice kako nejednakost, socijalna isključenost i diskriminacija negativno utječu na zdravlje, dobrobit, uspjeh i postignuća djece i mladih.

Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe prolaze jednak stres i tjeskobu koju prolaze sve mlade osobe kao dio odrastanja. Bitna je razlika da u isto vrijeme moraju prihvatiti i nositi se s identitetom zbog kojeg će biti stigmatizirane i to obično bez potpore roditelja koji često upravo sami postaju opresori.

1 LGBTIQ (lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne, transeksualne, interspolne i queer osobe)

Mnogim mladima uskraćena je podrška, ograničava im se kretanje, kažnjava ih se, emocionalno i/ili fizički zlostavlja. Brojni slučajevi dokumentiraju emocionalno nasilje i napade od strane članova/ica obitelji s namjerom da ih se kazni ili „ispravi“ njihov seksualni/rodni identitet. Istraživanja u zapadnim zemljama kažu da jedna četvrtina roditelja lezbijki i gejeva djecu razbaštini, odbaci ili izbaci na ulicu. Također, suicid kod LGBT adolescenata/ica je 4 puta češći².

Nažalost, u pravilu se srednjoškolci/ke ne obraćaju za pomoć stručnim djelatnicima/icama u školi budući imaju strah da će i ovdje naići na odbacivanje i osudu. S druge strane, stručni/e suradnici/ice (psiholozi/ginje, pedagozi/ginje i sl.) nemaju dovoljno informacija niti adekvatnog znanja po pitanju psihosocijalne podrške za LGBT mlade, a često su i sami/e žrtve vlastite homofobije, bifobije i transfobije.

U Hrvatskoj su u posljednjih 10-ak godina učinjeni brojni koraci po pitanju suzbijanja homo/bi/transfobije i zaštite ljudskih prava LGBTIQ osoba (lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne, transeksualne, interspolne i queer osobe), kako na legislativnom području tako i na institucionalnom i društvenom planu. Unatoč tome, rasprostranjenost homo/bi/transfobije i nasilja prema LGBTIQ osobama i dalje je krucijalni problem hrvatskog društva. Kao posljedica široko rasprostranjenih kulturalnih uvjerenja i društvene stigmatizacije, seksualna orijentacija i rodni identitet još uvijek predstavljaju osnovu diskriminacije. LGBTIQ osobe svakodnevno su žrtve emocionalnog, verbalnog i/ili fizičkog nasilja te žive u strahu da će biti fizički napadnute, povrijeđene, izopćene, izbačene iz kuće ili otpuštene s posla. Lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne i transeksualne osobe često su zlostavljane u privatnom okruženju obiteljskog života, dok mladi predstavljaju posebno ranjivu skupinu budući su ovisniji o roditeljima i imaju manju podršku izvan obitelji.

² Ustanovljena je i veća konzumacija alkohola kod odraslih LGBTIQ osoba, depresija u 65% slučajeva kao razlog za psihoterapiju, nasilje u obitelji, Srđan Stakić, LGBTIQ pitanja u multikulturološkoj perspektivi, Opatija, 18. lipanj 2005.

Jedan od ključnih problema je zaštita mladih, posebice srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka/kinja. Ova populacija posebno je ranjiva budući da u većini slučajeva nema podršku u svojim obiteljima, a pokazalo se da su sami roditelji na drugom mjestu kao počinitelji/ice nasilja (Istraživanje među pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji, 2007., LORI, Rijeka).

Tijekom posljednjih godina zabrinjavajući je porast homofobije i transfobije u hrvatskim školama. Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postižu uspjehe u školovanju.

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti. Međutim, nedostaju programi, smjernice i regulative koji se izravno odnose na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet te suzbijanje homo/bi/transfobije u školama. Potrebno je pokrenuti mjere za borbu protiv svih oblika homofobičnog nasilničkog ponašanja među srednjoškolskom populacijom. Po uzoru na EU i zapadne zemlje, škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog nasilja i zlostavljanja prema LGBT mladima, jednakim mogućnostima za svaku osobu i sl., te adresirati pitanja zaštite ljudskih prava LGBT mladih. Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te osporavati govor mržnje i diskriminirajuće komentare od strane djelatnika/ica i učenika/ica. Nadalje, u školama je nužno provesti edukaciju nastavnog i stručnog osoblja o problematici nasilja i zlostavljanja LGBT mladih, te također senzibilizirati učenike/ice za prihvaćanje svojih LGBT vršnjaka/kinja. Osim toga, nužno je osigurati dostupne i raznolike izvore

podrške za osobe koje su doživjele nasilničko ponašanje zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja.

Istraživanje o stavovima građana i građanki u RH³, ukoliko bi njihovo dijete bilo homo/bi/trans seksualno, potvrđuje gore navedene činjenice. Vezano za reakciju ispitanika/ica kad bi saznali/e da je njihovo dijete homo/biseksualne orijentacije, njih 79% smatra kako bi vrlo vjerojatno u toj situaciji svom djetetu pokušalo objasniti kako to nije prirodno (70% vrlo vjerojatno, a 9% donekle). Oko 59% ispitanika/ica smatra kako bi u takvoj situaciji bili/e iskreno razočarani/e u svoje dijete, a njih 61%, smatra kako bi bili šokirani/e. Gotovo svaka treća osoba, njih 28% izjavilo je kako bi najvjerojatnije reagirali burno i agresivno.

U Izvješću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu Pučkog pravobranitelja (2.1.6. Spolna orijentacija) navodi se kako otvorena homofobija, izostanak javne osude homofobije, nepostojanje sustavnog građanskog odgoja, odnosno odgoja za ljudska prava na svim obrazovnim razinama, te stav da je homoseksualnost privatna stvar, pridonose diskriminatornom okruženju. Zaključno se u izvještaju utvrđuje kako s obzirom na raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova temeljem seksualne orijentacije nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a ponajviše nedostaje izravna implementacija takvih edukativnih sadržaja u školski program.

3 Istraživanje stavova građana i građanki Hrvatske ukoliko bi članovi/ice njihove obitelji bili/e homo/biseksualne, transrodne ili transeksualne osobe (2007., Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, proveo PULS d.o.o.). Uzorak punoljetnih građana RH, 600 ispitanika/ica.

COMING OUT

Coming outom nazivamo proces kojim LGBTIQ osobe spoznaju i otkrivaju svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet kako sebi samima, tako i drugima. Također, coming outom nazivamo i sam čin razgovora s nekim o svom seksualnom i/ili rodnom identitetu.

Coming out obuhvaća različite procese, odnosno situacije u životu lezbijki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i transeksualnih osoba. To je složen proces koji obuhvaća unutrašnju i vanjsku sferu života jedne individue, traje tijekom cijelog života i proteže se kroz različite domene života. Iako je ovaj proces individualan, mogu se izdvojiti neke glavne faze:

- ✘ shvaćanje različitosti - proces u kojem se osoba susreće sa saznanjem da je drugačija po pitanju svoje seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta (počinje razmišljati da je homo/biseksualne orijentacije ili transrodna, odnosno transeksualna),
- ✘ mogući pokušaj negiranja ove činjenice (često zbog društvene neprihvaćenosti ili internaliziranih negativnih stavova o homo/biseksualnosti ili transrodnosti/transeksualnosti) ili s druge strane početak procesa samoidentifikacije kao LGBT osobe,
- ✘ proces prihvaćanja svog seksualnog i/ili rodnog identiteta (često vezano uz želju da se upozna LGBTIQ zajednica),
- ✘ razvijanje pozitivnih osjećaja vezanih uz svoj identitet, osjećaja ponosa i samopoštovanja te prevladavanje negativnih osjećaja o sebi,
- ✘ stav i osjećaj osobe da se želi prestati skrivati te želi biti otvorena s drugima po pitanju svoje homo/biseksualnosti ili transrodnosti/transeksualnosti.

Coming out je intimno suočavanje sa strahom i opresijom. Stres manjine, izloženost sustavnoj opresiji, diskriminaciji i marginalizaciji, nepostojanje podrške u svojim obiteljima i bližoj okolini neki su od problema s kojima se LGBT osobe nose u svojim životima. Kod osoba koje nisu out (otvorene po pitanju svoje homo/biseksualnosti ili

transrodnosti), stres je pojačan stalnom brigom oko skrivanja; svakodnevne, banalne situacije postaju opasne i nesigurne, osoba je uvijek na oprezu kako bi se izbjeglo spominjanje partnera/ice, istospolna orijentacija, privatni život i dr.

Otkrivanje vlastitog identiteta donosi osjećaj ponosa, zadovoljstva i bolje samopouzdanje. Ovo je oslobađajući proces; svatko tko se za njega odluči na kraju osjeti olakšanje što može živjeti svoj život oslobođen od pretvaranja i obmana. Treba napomenuti i to da je veća otvorenost povezana i s većom izloženošću nasilju.

Coming out roditeljima

Nemogućnost slobodnog i iskrenog izražavanja identiteta unutar obitelji dovodi do brojnih poteškoća za pojedinca/ku. Ovo ne dovodi samo do disfunkcionalnih odnosa i komunikacije unutar obitelji, već vodi i nemogućnosti ostvarivanja kvalitetnih veza i odnosa u svim segmentima života te drugim psiho-emotivnim teškoćama. Nasuprot tome, LGBT osobe s prisutnom podrškom u obitelji imaju razvijenije samopouzdanje, samopoštovanje te su integriranije u društvo.

Ne postoji pravilo kako i na koji način razgovarati s roditeljima. Ipak, postoje reakcije roditelja koje su slične u svakoj obitelji i koje treba imati na umu. Neke od njih su pitanja poput: „Kako možeš biti siguran/na, kad si mlad/a?“, „Trebao/la bi više pokušati sa suprotnim spolom“, „To je sigurno samo prolazna faza“, „Kad odrasteš, to će se promijeniti“ ili pak „Krećeš se u krivom društvu“.

Prije razgovora s roditeljima treba razmisliti o sljedećem:

Da li je osoba sigurna u svoju seksualnu orijentaciju, odnosno rodni/spolni identitet?

Možda je bolje sačekati s coming outom ako se ne može sa sigurnošću odgovoriti na roditeljsko pitanje „Jesi li siguran/na u to?“. Nesigurnost mlade osobe povećat će nesigurnost roditelja i smanjiti njihovo povjerenje u njen sud i ozbiljnost onoga što im govori.

Ako se osoba još uvijek bori s osjećajima krivnje i depresije povezanim s vlastitom seksualnošću ili rodnim/spolnim identitetom bolje je da pričeka s otkrivanjem. Otkrivanje će od osobe zahtijevati veliku količinu snage i hrabrosti stoga je potrebno da se osjeća dobro u vezi svoje seksualnosti i/ili rodnog identiteta.

Ima li potporu?

U slučaju da osobu reakcija roditelja na coming out povrijedi, razočara, naljuti i sl. bilo bi dobro da postoji osoba ili osobe kojima će se moći povjeriti i koje će joj pružiti potporu. Ključno je zadržati pozitivan osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja.

Ima li dovoljno informacija?

Vjerojatno će roditelji imati različita pitanja kao i argumente protiv LGBT identiteta djeteta. Važno je ponuditi im pouzdane informacije kao odgovor na predrasude koje imaju. Može im se pomoći tako da se osigura dostupnost informativnih materijala o LGBT tematici, kontakte gej friendly psihologa/ginja ili udruga koje se bave LGBTIQ tematikom i sl.

Kakva je atmosfera u obitelji?

Ako postoji izbor kada će se napraviti coming out, valja razmisliti o pravom trenutku za njega. Bilo bi dobro izabrati vrijeme kada nema nekih ostalih napetosti ili problema s kojima se obitelj suočava, tako da roditelji imaju mogućnost posvetiti se djetetu.

Da li je osoba spremna biti strpljiva?

Roditeljima će trebati vremena da se suoče s ovim novim informacijama, posebno ako prije nisu razmišljali o tome. Trajanje procesa roditeljskog prihvatanja ovisi o mnogo čimbenika i razlikuje se od obitelji do obitelji.

Istraživanje među pripadnicama i pripadnicima seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji⁴ donosi podatak da najveći postotak osoba pri pomisli na coming out u obitelji osjeća (ili je osjećalo) nervozu ili nemir (86,4%), strah (73%), tjeskobu (72,8%) i nesigurnost (69,7%). Svaka treća osoba doživjela je verbalno zlostavljanje i vrijeđanje (28,1%) te ignoriranje ili izbjegavanje (29,9%) od roditelja nakon što im je otkrila svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Fizičko nasilje doživjelo je 7,4% ispitanica/ika. Nadalje, oko polovina osoba doživjela je okrivljavanje/predbacivanje - njih 46,3%, kod 38,6% sudionica/ika roditelji su učinili da se on ili ona osjećaju neugodno ili posramljeno. Oko polovina ispitanica/ika doživjela je neprihvatanje njihovih istospolnih veza (50,7%).

Vezano za reakcije roditelja važno je znati:

- ✗ Kad saznaju za homo/biseksualnost ili transrodnost djeteta, roditelji se nalaze na početku istog procesa kao i nekada sama LGBT osoba - potrebno im je vrijeme da prihvate ovu činjenicu.
- ✗ Prve reakcije su često ljutnja, tuga, strah, zbunjenost pa i agresija. Međutim, ove reakcije nisu konačne - brojni primjeri ukazuju da se negativan stav roditelja s vremenom mijenja u prihvaćanje, pa čak i u pružanje jasne podrške.
- ✗ Roditelji u početku često imaju pomiješane osjećaje, mišljenje da se radi o fazi koja će proći, kritiziraju dijete ili ju/ga kažnjavaju kako bi ju/ga „preodgojili“, krive društvo u kojem se kreće, misle da se radi o izboru i pokušavaju promijeniti taj izbor i/ili strahuju da li će njihovo dijete biti sretno u životu.

4 Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, 2007.g., uzorak od 236 osoba.

- ✘ Roditelji često ne dijele vlastite osjećaje sa svojom okolinom, strahujući da li će ih drugi osuđivati, zbog osjećaja srama i sl.⁵ Kako bi se sami osnažili, dobro je da razgovaraju s psihologom/ginjom koji/a je upoznat/a s LGBT pitanjima i nema predrasude ili homo/bifobične i transfobične stavove.

Faze koje prolaze roditelji nakon saznanja o homo/biseksualnoj orijentaciji djeteta

Šok i negiranje

Kada se roditelji prvi put susretnu s homo/biseksualnošću djeteta, uglavnom doživljavaju šok te je moguće da neće odmah željeti razgovarati dalje o tome. U ovoj fazi dobro im je objasniti da se dijete nije „promijenilo“, objasniti im da je to sastavni dio njegovog/njezinog života i da se s time osjeća dobro, te da želi s njima dalje razgovarati. Bilo bi dobro i da se roditelji upoznaju s informacijama o tome da homo/biseksualnost nije bolest, da je homo/biseksualna orijentacija jednako vrijedna kao i heteroseksualna, itd.

Krivnja

Kada se pitaju o uzroku djetetove seksualne orijentacije, roditelji se često boje da su oni nešto skrivili i da zbog njih, i/ili načina kako su odgajali dijete, njihovo dijete ima „problema“. U pokušaju da sebi pronađu objašnjenje, kriviti će i druge; prijatelje/ice djeteta, okolinu, itd. Važno je shvatiti da ne postoji „krivac“ za ničiju seksualnu orijentaciju i da se ona ne uzrokuje/stvara odgojem.

Izražavanje osjećaja

Ovo je faza kada se u roditeljima javlja spremnost na razgovor. Roditelj postavlja puno pitanja, važno mu/joj je čuti odgovore, pokazuje emocije, ali istovremeno i dalje postoji mogućnost optuživanja djeteta. U ovoj fazi odvijat će se vrlo produktivni razgovori između roditelja i djeteta.

⁵ Istraživanje o prihvaćenosti LGBT osoba u obitelji je pokazalo da roditelji većinom ne razgovaraju otvoreno o tome da im je dijete lezbijka, gej, biseksualna, transrodna ili transeksualna osoba ili to nastoje prikriti. Najveći dio roditelja nastoji izbjeći tu temu, 72,2% očeva i 62,4% majki a za 58,7% očeva i 50% majki je neugodno razgovarati o toj temi. Na pitanje da li govore istinu drugim osobama, 59,5% majki i 57,7% očeva u potpunosti ili uglavnom ne govore. Potpuno ili uglavnom slobodno govori o tome 12,4% majki, te 9,2% očeva.

Prihvaćanje odluka

Kada se kod roditelja emocije primire i čini se da nemaju više potrebu za pitanjima, neki roditelji dolaze u fazu prihvaćanja. Ovo ne mora značiti da u potpunosti prihvaćaju djetetovu homo/biseksualnost, ali svakako, u ovoj fazi se pred roditeljima nalazi odluka o tome kakav odnos žele imati s djetetom.

Prihvaćanje je proces koji traje te se također događa u različitoj mjeri. Neki roditelji će reći da prihvaćaju dijete, ali će na primjer teško prihvatiti njezinu/njegovog partnericu/partnera, homo/biseksualne prijatelje ili prijateljice, uključivanje djeteta u LGBT aktivizam ili sl. U svakom slučaju, bitno je nastaviti razgovarati s roditeljima i dati im vremena da produbljuju razumijevanje.

Nije nužno da roditelji prolaze kroz sve navedene faze, niti da ih prolaze tim redom. Coming out u obitelji ovisi o puno čimbenika i koliko su neka iskustva slična, toliko su i različita. Pri coming outu, veliku ulogu imaju samoprihvaćanje i osjećaj samopoštovanja same homo/biseksualne osobe. Okolina prepoznaje snagu i prirodnost s kojom se ona nosi sa svojom seksualnom orijentacijom, te je proces prihvaćenosti u okolini lakši ukoliko je osoba sama ponosna na svoj identitet.

HOMOFBIJA, BIFBIJA I TRANSFBIJA

Homofobija/bifobija je iracionalan strah, mržnja, predrasude ili diskriminacija prema osobama homoseksualne i biseksualne orijentacije (ili prema heteroseksualnim, kada su percipirane drugačije). Jedna od osnovnih postavki homo/bifobije je da je homo/biseksualnost inferiorna, neprirodna i marginalna. Transfobija proističe iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinke/ica na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. To je strah, mržnja, gađenje i diskriminirajući odnos prema osobama čije stvarno ili percipirano rodno izražavanje nije u skladu s njezinim biološkim spolom. Odnosi se i na predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama koje narušavaju i prekoračuju uske društvene spolne/rodne uloge, pravila i stereotipe.

Homofobija, bifobija i transfobija se manifestiraju kroz:

- ✗ vjerovanje, stavove i osjećaje da su LGBTIQ osobe „nenormalne“, poremećene, perverzne i/ili psihički nestabilne osobe,
- ✗ verbalno nasilje (uvrede, ismijavanja, prijetnje, korištenje pogrdnih izraza i dr.) i emocionalno nasilje,
- ✗ fizičko nasilje (napadi i ubojstva) i seksualno nasilje,
- ✗ stigmatizaciju i diskriminaciju pripadnika/ica seksualnih i rodni manjina,

- ✘ onemogućavanje da ove osobe uživaju i ostvaruju svoja ljudska prava,
- ✘ rezerviranost, strah, osjećaj nesigurnosti, izbjegavanje, osjećaj prezira i/ili neugode prema ovim osobama, odbijanje da se u blizini njih radi, živi i dr.,
- ✘ nedostatan pružanje zdravstvenih, poslovnih i drugih usluga ili odbijanje istih zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja druge osobe,
- ✘ institucionalnu praksu kojom vlada, crkva, poslovni sektor i dr. diskriminiraju LGBTIQ osobe,
- ✘ odsustvo reakcije na homofobično, bifobično i transfobično ponašanje okoline,
- ✘ nametanje ljudima da se uklope u rigidne rodne/spolne uloge i ograničavanje drugih da slobodno izražavaju i žive svoj rodni identitet,
- ✘ percipiranje i oslovljavanje osobe u rodu koji je suprotan onom s kojim se ona identificira,
- ✘ nedostupnost informacija o seksualnosti koje uključuju različite seksualne orijentacije i jednako ih tretiraju te o rodnim identitetima koje uključuju širok spektar mogućeg rodnog izražavanja i dr.

Institucionalna homo/bi/transfobija se odnosi na načine kojima vlada, poslovni sektor, crkve i druge institucije i organizacije vrše diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije i/ili rodnog/spolnog identiteta te je vidljiva u školskim programima, zakonima, neadekvatnom pružanju javnih usluga, zdravstvu, itd.

Interpersonalna homo/bi/transfobija jesu predrasude i stereotipi prvenstveno uzrokovani neinformiranošću, a temelje se na osobnom uvjerenju da su homo/bi/transeksualne osobe grešne, bolesne, nemoralne i inferiorne u odnosu na heteroseksualne, te da nisu „prave“ žene ili „pravi“ muškarci. Na transrodne osobe se gleda kao na neprilagođene i psihički poremećene osobe; karakterizira ih se kao „nepotpune“ žene i muškarce i povezuje ih se sa seksualnim perverzijama.

Internalizirana homo/bi/transfobija

Kada lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne, transeksualne i interspolne osobe internaliziraju negativne stavove društva i razviju negativne osjećaje i stavove prema vlastitom identitetu govorimo o internaliziranoj homofobiji, bifobiji ili transfobiji. Internaliziranje homo/bi/transfobije uključuje:

- ✘ uznemirujuće ili neugodne osjećaje o sebi kao homo/biseksualnoj osobi ili transrodnoj/transeksualnoj osobi,
- ✘ iskrivljene predodžbe i stavove prema homo/biseksualnosti i transrodnosti,

- ✘ negativne moralne stavove prema LGBTIQ osobama,
- ✘ nedostatak povezanosti s LGBTIQ zajednicom,
- ✘ toleriranje diskriminirajućeg tretmana drugih,
- ✘ iracionalno potkopavanje vlastitih intimnih veza, itd.

Homo/bifobija je do te mjere proširena da homo/biseksualna osoba već tijekom ranog djetinjstva usvaja negativne stavove o homo/biseksualnosti. U adolescentskoj fazi, način na koji se formira slika o sebi i izgrađuje ličnost, osjećaj samopouzdanja i vlastite vrijednosti uvelike ovisi i o odnosu drugih prema pojedincu/ki. Život u zajednici koja pretpostavlja/očekuje da su svi heteroseksualne orijentacije ne pruža pozitivne modele ovim adolescentima/icama.

Internaliziranu homo/bifobiju ponekad je teško razgraničiti od realnog osjećaja odbačenosti u društvu u kojem živimo. Kada se homo/biseksualne osobe srame sebe, kada okrivljuju sebe prije nego homo/bifobično društvo za poteškoće koje doživljavaju kao homo/biseksualne osobe, vjerojatno se radi o internaliziranoj homo/bifobiji.

Internaliziranje homo/bifobije se može prepoznati npr. kroz suočavanje sa sljedećim pitanjima: Misli li osoba da je heteroseksualnost bolja od homo/biseksualnosti? Da li joj je nelagodno što ju privlači osoba istog spola? Misli li osoba da nikada neće biti sretna jer je gej ili biseksualna? Osjeća li se osoba nelagodno u društvu gej osoba, izbjegava li da je vide s osobom koja je out? Srami li se jer je gej? Da li joj je osjećaj pripadnosti LGBT zajednici odbojan?

Kada transrodna i/ili transeksualna osoba internalizira negativne društvene stavove o transrodnosti i/ili transeksualnosti govorimo o **internaliziranoj transfobiji**. Uzrok ovome je heteronormativno društvo, koje nameće koncept binarne podjele na ženski rod/spol te na muški rod/spol kao na dvije čvrste, nepromjenjive i suprotstavljene kategorije.

Društvo vrlo često diskriminira i ignorira osobe koje se nalaze van „muških“ i „ženskih“ kategorija/ladica. Spol i rod kao heteropatrijarhalni sociološko-kulturalni

obrasci su ograničavajući, a učenje rodni uloga često se odvija putem prisile. Transrodne osobe teže skrivaju svoju transrodnost nego homo/biseksualne osobe svoju seksualnost, češće su fizički napadane, a i nije rijetkost da ih niti sama LGB zajednica ne prihvaća. Većina transrodnih adolescenata/ica, svjesni/e da su drukčiji/e od drugih, odrasta uz osjećaj izoliranosti. Konstantan teret „različitosti“ dovodi do usvajanja negativnih stavova prema sebi.

Za identificiranje internalizirane transfobije osoba si može postaviti sljedeća pitanja: Što u njoj izaziva spominjanje transrodnosti/transeksualnosti? Želi li da se ne osjeća transrodnom osobom? Misli li da nikada neće biti sretna kao transrodna/transeksualna osoba? Srami li se svoje transrodnosti ili transeksualnosti? Ukoliko želi tranziciju, misli li da zato s njom nešto nije u redu? Ima li negativne osjećaje i stavove prema transrodnim osobama? Izbjegava li druženje s transrodnim/transeksualnim osobama?

Internaliziranje homofobije može dovesti do:

- ✗ Negiranja svoje seksualne orijentacije sebi i drugima ili pokušaja promjene seksualne orijentacije što vodi do daljnjeg nezadovoljstva i problema,
- ✗ Niskog samopoštovanja i/ili negativne slike o svom fizičkom tijelu,
- ✗ Srama, depresije, obrambenog stava, ljutnje ili gorčine,
- ✗ Samoismijavanja u svrhu zadobivanja simpatija vršnjaka/kinja,
- ✗ Rizičnog ponašanja, uključujući češću zlouporabu opojnih sredstava i alkohola,
- ✗ Samoozljeđivanja i/ili suicidalnih misli.

Jedan od načina neutraliziranja internalizirane homo/bi/transfobije je samoosnaživanje te otvaranje i obznanjivanje svoje seksualne orijentacije i/ili rodnog/spolnog identiteta, odnosno izražavanja (coming out). Na ovaj način se u osobi razvijaju pozitivne osobine, jača ponos i osjećaj samosvijesti, te se budi snaga koja osobi omogućuje da u potpunosti ostvari svoj seksualni, odnosno, rodni/spolni identitet.

NASILJE NAD LGBTIQ OSOBAMA

Prema istraživanju Procjena potreba LGBTQ osoba u Hrvatskoj (LORI, 2006./2007., 592 ispitanika/ica), svaka druga osoba je bila izložena nekoj vrsti nasilja (47,1%). LGBT osobe s nasiljem se ne susreću samo od strane nepoznatih počinitelja/ica, nego i u obitelji, u školi, na fakultetu, na radnom mjestu, itd. Kao žrtve nasilja osobe se rijetko obraćaju za pomoć obitelji, policiji ili npr. psiholozima/ginjama, a najčešće se obraćaju svojim prijateljima/icama. Mnoge osobe ne prijave nasilje u strahu od daljnjeg osuđivanja i diskriminacije, kako među državnim tijelima tako i u svakodnevnom životu (strah od reakcije okoline, strah da više neće dobiti posao, itd.).

S druge strane, onaj manji broj osoba koje nisu doživjele nasilje zbog svoje seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, suočavaju se neposredno s njim kroz iskustvo svojih prijatelja/ica ili poznanika/ica (gotovo da nema LGBTIQ osobe koja ne zna nekoga tko je doživio nasilje).

Kada govorimo o nasilju koje se nad nekim vrši radi njegove/njezine seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja - govorimo o zločinu iz mržnje. Zločin iz mržnje jest oblik kaznenog djela koji je počinjen iz mržnje prema osobi zbog njezine rase, boje kože, spola, seksualne orijentacije, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla i dr. Specifičnost zločina iz mržnje jest u tome što ovo nasilje ima širi, društveni kontekst; kroz nasilje nad jednom osobom šalje se jasna poruka cijeloj grupi ili zajednici - ovo će se dogoditi svima koji/e pripadaju ovoj grupi, te se želi dati do znanja da su ovi/e pojedinci/ke neprihvaćeni/e i nesigurni/e u društvu.

Posljedice nasilja nad pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina su mnogostruke: osobe se u većini slučajeva nose s depresijom, anksioznošću, strahovima, stresom i osjećajem ljutnje i bijesa. Bez obzira jesu li osobe prijavile nasilje ili ne, vrlo je važno da ovo iskustvo podijele s osobama u koje imaju povjerenja i koje će im pružiti podršku.

Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe prolaze jednak stres i tjeskobu koju prolaze sve mlade osobe kao dio odrastanja. Bitna je razlika da u isto vrijeme moraju prihvatiti i nositi se s identitetom zbog kojeg će biti stigmatizirane i to obično bez potpore roditelja koji često upravo sami postaju opresori.

Ove osobe često ne nailaze na prihvaćenost u obitelji – odbacivane su, osuđivane, uskraćena im je podrška, ograničava im se kretanje i kažnjava ih se. Brojni slučajevi dokumentiraju emocionalno nasilje i napade od strane članova/ica obitelji s namjerom da ih se kazni ili „ispravi“ njihov seksualni/rodni identitet što može imati zastrašujuće posljedice. Neke osobe su prisiljene napustiti dom nakon što otkriju roditeljima svoju homo/biseksualnost ili netradicionalno rodno izražavanje, a ponekad se odnosi zauvijek prekinu i nikada ne oporave.

HOMO/BI/TRANSFOBIČNO VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE I NASILJE

Homofobično vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje (bullying) je nasilničko ponašanje i/ili govor koji čine djetetu ili mladoj osobi da se osjeća nepoželjno ili marginalizirano zbog pretpostavljene ili stvarne seksualne orijentacije.

Tko može biti žrtva homo/bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja?

- ✘ Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe,
- ✘ Mlade osobe koje drugi percipiraju kao lezbijke, gejeve, biseksualne ili transrodne osobe,
- ✘ Mlade osobe koje se razlikuju „odskaču“ u ponašanju ili izgledu od svojih vršnjaka/kinja,
- ✘ Mlade osobe koje imaju prijatelja/icu ili člana/icu obitelji koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba.

Homofobično, bifobično i transfobično zlostavljanje i nasilje može imati više oblika: fizički, emocionalni, verbalni, seksualni, elektronički (cyber) ili kombinaciju navedenoga. Može uključivati jedno dijete koje zlostavlja drugo ili više njih ili grupu djece koja zlostavljaju jedno dijete ili drugu grupu djece.

Vrste homo/bifobičnog zlostavljanja ili nasilja:

- ✘ Verbalno zlostavljanje, zadirkivanje, dobacivanje neprikladnih komentara, pričanje viceva ili nazivanje pogrdnim imenima, širenje glasina o seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu osobe,

- ✘ Neverbalno zlostavljanje koje uključuje raznu mimiku, uvredljive geste ili govor tijela,
- ✘ Korištenje homo/bi/transfobičnog govora ili homo/bi/transfobično ponašanje s ciljem zastrašivanja,
- ✘ Ignoriranje ili isključivanje osobe jer je gej, lezbijka, biseksualna ili transrodna osoba ili jer se misli/pretpostavlja da je,
- ✘ Prikazivanje ili distribucija uvredljivog materijala ili ispisivanje grafiti,
- ✘ Krađe ili uništavanje vlasništva osobe zbog njezine seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta i izražavanja,
- ✘ Prijetnje ili stvarno fizičko zlostavljanje ili napadi na osobu (gađanje, guranje, udaranje i dr.) na osnovi njezine (percipirane) seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta,
- ✘ Neželjeni fizički kontakt, uključujući i seksualni kontakt, pokušaj silovanja i silovanje,
- ✘ Elektroničko (cyber) zlostavljanje putem e-maila, društvenih mreža, chat-ova, foruma i mobilnih telefona,
- ✘ Outanje osobe ili prijetnje da će se otkriti njen identitet kao lezbijke, geja, biseksualne ili transrodne osobe drugim učenicima/icama, nastavnicima/icama ili obitelji,
- ✘ Zabranjivanje osobi da se uključi u određene školske aktivnosti zbog njene seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

Nacionalno istraživanje među LGBT mladima o iskustvu u srednjoj školi (2003. godine, SAD) donosi podatak da je 55% mladih transrodnih osoba bilo fizički napadnuto, 74% je bilo seksualno uznemiravano, a 90% njih zbog svog rodnog izražavanja ne osjeća sigurnost u školi.

Posljedice koje bullying ostavlja na osobu

Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na emocionalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postiču uspjehe u školovanju.

Zlostavljanje i uznemiravanje (bullying) mladih LGBT osoba, između ostalog, može uzrokovati nedostatak sna, gubitak apetita, osjećaj izoliranosti i stigmatiziranosti, nervoze, apatije, uznemirenosti, bijesa pa nerijetko dovede i do (pokušaja) samoubojstva ili samoozljeđivanja. Osobe koje su zlostavljane često izostaju, bježe iz škole te samim time imaju ograničene mogućnosti i želju za uspjehom u školi.

Homo/bi/transfobično uznemiravanje ili nasilje u školama može:

- ✗ uzrokovati da se učenici/ice boje dolaziti u školu, što često rezultira izostancima iz škole ili čak ponavljanjem godine,
- ✗ uzrokovati distress ili nervozu što ima negativne posljedice na njihovu sposobnost učenja,
- ✗ dovesti do nesudjelovanja na ispitima i posljedično, napuštanja škole bez potrebne stručne spreme,
- ✗ zbog pritisaka vršnjaka/kinja na ostale učenike/ice, te činjenici da imaju vrlo malo prijatelja/ica ili ih uopće nemaju, rezultirati u izoliranosti i usamljenosti osobe.

Jedna od posljedica zlostavljanja i uznemiravanja LGBT osoba je često i internaliziranje negativnih osjećaja o vlastitom (homo)seksualnom ili (trans)rodnom identitetu (internalizirana homofobija i transfobija).

Homo/bi/transfobija i bullying u školama predstavljaju problem diljem svijeta. Primjerice, nedavna samoubojstva gej tinejdžera/ica potaknula su provođenje globalne kampanje *It gets better* (2010./2011.) u kojoj se osobe iz javnog života ohrabrujuće obraćaju gej tinejdžerima/icama. Kod nas ne postoji točan podatak koliko je srednjoškolaca/ki izloženo zlostavljanju u školama zbog njihove seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Za usporedbu, u istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji 66% LGBT mladih doživjelo je zlostavljanje u školi. 58% od njih nije nikada prijavilo to nasilje, a polovica od njih izostaje iz škole zbog tog nasilja (www.diversityrolemodels.org).

ULOGA ŠKOLSKOG/E PSIHOLOGA/GINJE

Napisale: Jasminka Juretić, dr.sc. i Snježana Božić, dipl. psih.

Za neke školske psihologe/ginje, rad sa seksualnim i rodnim manjinama može biti stresan, težak ili donositi dosta nepoznanica. Razlog tome može biti nedostatak znanja o području kojim bi se trebali baviti ili kako se odnositi prema LGBT učenicima/icama. Važno je da školski psiholog/ginja u radu s LGBT učenicima/icama koristi znanje koje ima iz ovog područja te da bude afirmativan/a.

Rad s LGBT učenicima/icama u osnovi nije drugačiji od uobičajenog savjetodavnog rada školskog/e psihologa/ginje koji uključuje individualno savjetovanje, manji grupni rad ili rad u učionici. Međutim, školski/e psiholozi/ginje moraju posebno voditi računa o povjerljivosti informacija koje od LGBT učenika ili učenice dobiju.

Povjerljivost informacija i podataka obaveza je psihologa/ginje tako da u tom smislu ne odstupa niti rad s LGBT osobama, ali treba imati u vidu da slučajno ili namjerno otkrivanje informacija može dovesti kako do zadirkivanja od strane vršnjaka/kinja tako i do ozbiljnih fizičkih napada na LGBT učenika ili učenicu. Pretpostavka je da će rad s LGBT učenicom/icom započeti kroz individualno

savjetovanje kroz koje će mlada osoba krenuti s propitivanjem vlastitog seksualnog i/ili rodnog identiteta, coming out procesa, problema u odnosu s vršnjacima/kinjama ili roditeljima.

Jedno od **glavnih pitanja i razloga** javljanja LGBT osobe školskom/školskoj stručnom/stručnoj suradniku/ici je donošenje odluke napraviti ili ne coming out. Savjetnik/ica i LGBT učenik/ica trebaju istražiti prednosti i nedostatke uključene u proces coming outa, kao i razloge zašto ne krenuti u taj proces. Ako se osoba odluči za **coming out** potrebno je napraviti plan.

Berzon (1988.) je razvio set pitanja koja pomažu u tom procesu⁶. Pitanja se odnose na četiri područja: TKO, ŠTO, GDJE i KADA. Jako je važno razmotriti sva ta pitanja. LGBT učeniku/ici treba pomoći u odluci *kome* reći o svojoj seksualnoj orijentaciji/rodnom identitetu. To uključuje: a) biranje osobe za koju učenik/ica smatra da ga/ju najviše podržava; b) razmatranje o tome kako bi ta osoba mogla reagirati; c) identificiranje eventualnih problema vezanih uz tu odabranu osobu te d) koje su prednosti coming outa baš toj osobi. Nakon odabira osobe, važno je odrediti *što reći*. U ovom je dijelu jako korisna tehnika igranja uloga tijekom koje će se moći otvoriti potencijalna pitanja i reakcije. Pretpostavljaju se najčešća pitanja: „Jesi li siguran/na da si gej?“, „Od kada znaš da si gej?“, „Kako je biti gej?“... Sljedeći je korak istraživanje *konteksta* u kojem će osoba napraviti coming out - gdje će se nalaziti, hoće li to biti u direktnom kontaktu ili preko telefona i sl. Nakon što se utvrdi kontekst u kojem će doći do coming outa, važno je odgovoriti i na pitanje *kada*. U literaturi se predlaže izbjegavanje praznika, godišnjica, rođendana ili bilo kojih drugih posebnih dana. Posebno je važno da školski/a psiholog/ginja stvori **sigurno okruženje** u kojem će učenik/ica moći govoriti o svojim osjećajima i razmišljanjima vezanim za svoj LGBT identitet. Kada govorimo o sigurnom okruženju, važno je i u cijeloj školi stvoriti okruženje koje podržava, uvažava i cijeni različitosti, pa tako i različitost koja je vezana za LGBT osobe. U tom je procesu uvažavanja različitosti važno prepoznati i vlastite stavove ili ograničenja koja postoje u radu s LGBT osobama.

Jednako je tako važno da psiholog/ginja kompetentno koristi **LGBT terminologiju**, što uključuje proučavanje literature i materijala koji se bave ovim područjem. Što se tiče metoda i tehnika koje će u savjetodavnom radu koristiti školski/a psiholog/ginja, one su u osnovi iste kao i u radu s bilo kojim drugim/om učenikom/icom, s naglaskom da stručna osoba mora **poznavati problematiku LGBT osobe** i moguća psihološka stanja povezana s time, npr. depresivnost. Depresivnost može biti rezultat coming out procesa, propitivanja vlastitog seksualnog/rodnog identiteta ili biti potpuno nevezana za seksualni/rodni identitet osobe.

Rad u učionicama, koji obuhvaća sve učenike/ice sa svim njihovim različitostima, može se raditi u vidu predavanja, tribina ili radionica i trebao bi biti usmjeren

⁶ Berzonov *plan* odnosi se na coming out gej osobe, ali proces je primjenjiv i u slučaju transrodnih osoba.

na edukaciju učenika/ica o ljudskom razvoju, individualnim razlikama, ljudskoj seksualnosti, pa tako i LGBT identitetima kao prirodnoj dimenziji ljudske seksualnosti. Jako je važno da prilikom svih tih aktivnosti, školski/a psiholog/ginja ni na koji način ne identificira LGBT učenike/ice.

Kad god je moguće, jako je važno u rad s LGBT učenicom/icom uključiti i **obitelj**. U ovom se segmentu rada može naići na mnogo izazova. Imajući u vidu da je moguće da učenik/ica ne želi razgovarati o vlastitom rodnom identitetu ili seksualnoj orijentaciji s roditeljima, a psiholog/ginja je dužan/na paziti na povjerljivost podataka i informacija u savjetodavnom odnosu, izazov je u takvom odnosu zadržati povjerenje i pokušati uključiti roditelje. Važno je naglasiti da postoji mogućnost da afirmativnu uključenost škole i stručnog osoblja prema LGBT osobama roditelji mogu protumačiti kao poticanje i ohrabrivanje učenika i učenica da budu homoseksualni/e, biseksualni/e ili transrodni/e. Kako to nikako nije slučaj, nego se radi o temeljnom poštivanju ljudskih prava, važno je s roditeljima razgovarati i educirati ih o ovome području.

Rad stručnih suradnika/ica s LGBT osobama u školama treba biti efikasan i afirmirajući. Nužno je dobro poznavanje razvoja seksualnog identiteta kao i načina kako raditi na pojedinoj fazi, te poznavanje procesa coming outa. No, to nikako ne znači da stručna osoba mora znati odgovore na sva pitanja LGBT učenika/ice. Kao i za bilo koje drugo područje s kojim se susreće u radu s učenicima/icama, važno je da psiholog/ginja prepoznaje kada postoji potreba za kontaktom s udrugama koje se bave LGBT pitanjima ili stručnim osobama koje rade s LGBT populacijom, kako bi se dobila što stručnija i kvalitetnija pomoć u radu sa svojim učenicima/icama.

Kod pružanja podrške LGBT srednjoškolcima/kama, treba voditi računa o sljedećem:

- ✘ Afirmativan i adekvatan pristup
- ✘ Poznavanje LGBT tematike i problema s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu
- ✘ Važna pitanja u savjetodavnom radu: coming out, mogućnost neprihvatanja u obitelji, internaliziranje negativnih osjećaja o svom homo/biseksualnom ili transrodnom identitetu i dr.
- ✘ Povjerljivost informacija
- ✘ Sigurno okruženje

- ✘ Poznavanje LGBT terminologije (korištenje prihvatljivih izraza, a ne pogrdnih itd.)
- ✘ Upućivanje na LGBT friendly i informirane psihologe/ginje i LGBT udruge
- ✘ Rad s učenicima/icama u smislu edukacije o ljudskoj seksualnosti, te LGBT identitetima kao prirodnoj dimenziji ljudske seksualnosti

ULOGA ŠKOLE, NASTAVNIKA/ICA I STRUČNIH SURADNIKA/ICA

Svako dijete u svakoj školi ima pravo na učenje bez straha od nasilničkog ponašanja, bez obzira o kojoj se vrsti nasilničkog ponašanja radi ili koji je razlog njegovog pojavljivanja. Sve osobe uključene u djetetovo obrazovanje trebaju zajedno raditi na tome da se takvo okruženje osigura.

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice dužni/e su spriječiti i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi te ako je potrebno, surađivati s policijom i centrom za socijalnu skrb. Važno je da škola osigura postojanje „sigurnog“ mjesta na koje se mogu skloniti oni/e koji/e se osjećaju žrtvama, da vlastitim primjerom (tj. ponašanjem zaposlenika/ica škole) pruža model nenasilnog i pozitivnog ponašanja te poštivanja učenika/ica te da adekvatno nadgleda mjesta za koja učenici/ice kažu da su potencijalna mjesta napada i zastrašivanja. Također, **Nacionalni okvirni kurikulum** za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011.) istaknuo je **značenje nediskriminacijskih pristupa u nastavnim planovima i programima te poštovanje različitosti i snošljivosti unutar školske i društvene zajednice**. Jedno od temeljnih načela NOK-a je uklanjanje, odnosno smanjivanje neravnopravnosti i predrasuda.

U Izvješću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu ureda Pučkog pravobranitelja RH naglašava se kako otvorena homofobija, izostanak javne osude homofobije, **nepostojanje sustavnog građanskog odgoja, odnosno odgoja za ljudska prava na svim obrazovnim razinama, te stav da je homoseksualnost privatna stvar, pridonose diskriminatorskom okruženju u kojem 45,5% mladih homoseksualnost smatra nekom vrstom bolesti, a njih 64,3% ocjenjuje da bi homoseksualnim osobama trebalo zabraniti javno nastupanje (!)**.

Ovi podaci dobiveni su u istraživanju „Politička pismenost kod mladih u Hrvatskoj i stavovi prema EU-u“ u organizaciji GONG-a i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu⁷,

kao i podatak da gotovo polovina maturanata/ica u većoj ili manjoj mjeri izražava homofobne stavove.

⁷ Istraživanje o političkim stavovima učenika završnih razreda srednjih škola, provedeno u travnju i svibnju 2010. na 999 ispitanika/ica u 43 srednje škole u Hrvatskoj.

Izvješće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu potvrđuje da učestalo nasilje i zločini iz mržnje prema LGBT osobama svjedoče o postojanju homofobije u hrvatskom društvu, no još uvijek se ne primjećuje jasan napredak u pogledu poboljšanja zaštite njihovog temeljnog ljudskog prava zajamčenog Ustavom Republike Hrvatske i Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - prava na tjelesnu sigurnost i integritet (str. 135). Među preporukama za suzbijanje nasilja i diskriminacije prema LGBT osobama navodi se; „...stalno osvještavanje i senzibiliziranje javnosti o pravima LGBT osoba i implementacija edukativnih sadržaja u odgojno-obrazovni sustav vezano za spolnu orijentaciju i rodni identitet“ (str. 139).

Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta, te biologije i relevantnih predmeta strukovnih škola za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola⁸ pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je nedovoljno istražena od strane medicine i psihologije (vjeronauk) i u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (biologija). Osobe s interspolnim karakteristikama se uglavnom ne spominju u udžbenicima biologije, a kada se spominju to je u kontekstu abnormalnosti i socijalne delikvencije.

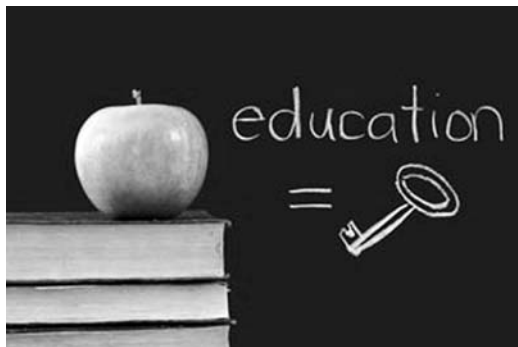
Vežano za **sadržaj udžbenika**, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova dala je nadležnom ministarstvu preporuku da se rečenica „Medicina i psihologija pronalaze različite uzroke, do kraja neistražene, takvom ljudskom stanju“ (S Kristom u život, str. 16. (8. razred osnovne škole) **u potpunosti ukloni ili preformulira** na način da se čitateljima/icama ne ostavlja prostor za pogrešne interpretacije (da je homoseksualnost bolesno stanje). Također je zaključak da udžbenik vjeronauka za 3. razred srednje škole „Životom darovani“ sadrži elemente diskriminacije temeljem spola te stoga nije u skladu s odredbom čl.4. st.2. Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.

Nacionalnim okvirnim kurikulumom za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK), 2010., **građanski odgoj i obrazovanje** predviđen je kao međupredmetna tema u osnovnim i srednjim školama, a Agencija za odgoj i obrazovanje izradila je Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova sa svrhom integracije tema vezanih za pitanja

8 „Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, Lezbijska grupa Kontra, Zagreb, 2012.g.

ravnopravnosti spolova u građanski odgoj i obrazovanje. Uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u nacionalni školski sustav vrlo je značajno, a posebno kao obvezni predmet u srednjim školama.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova također je (2011.) **predložila da se u Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja uvedu i teme koje se odnose na podučavanje učenika/ica o toleranciji prema osobama homo/biseksualne orijentacije** „ponajviše iz razloga što takve teme u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu nisu dovoljno niti adekvatno zastupljene.“ (Izvešće o radu za 2011. godinu)

Za zaključiti je kako s obzirom na raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova na osnovu seksualne orijentacije nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, a ponajviše nedostaje izravna implementacija takvih edukativnih sadržaja u školski program.

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ izdala je SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMOFOBije, BIFOBije I TRANSFOBije U SREDNjim ŠKOLAMA U HRVATSKOj. Smjernice se mogu pronaći na www.lori.hr.

Preporuka Vijeća Europe - Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta⁹ navodi: „Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, države članice trebaju poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere usmjerene na obrazovne djelatnike i djelatnice, učenike i učenice, kako bi osigurali učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta; ovo posebice uključuje očuvanje prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom... Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, potrebno je poduzeti odgovarajuće mjere na svim razinama s ciljem promoviranja

9 Preporuka CM/Rec(2010)5

međusobne tolerancije i poštivanja u školama, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Ovo uključuje pružanje objektivnih informacija, zaštitu i potporu kako bi mogli živjeti u skladu s vlastitom seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom. Nadalje, države članice trebaju izraditi i provoditi ravnopravne i sigurne školske politike i akcijske planove te osigurati pristup primjerenom antidiskriminacijskom obrazovanju ili pomoćnim i obrazovnim pomagalicama.”¹⁰

Odbor za prava djeteta UN-a potvrđuje da seksualna orijentacija predstavlja zabranjenu osnovu diskriminacije i da mnoge mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe nemaju pristup odgovarajućim informacijama, podršci i neophodnoj zaštiti kako bi im se omogućilo da žive svoju seksualnu orijentaciju te da je potrebno promicati ljudska prava adolescenata/ica...¹¹

To potvrđuje i vijeće Europe¹² - „Maltretiranje pripadnika LGBT populacije unutar obrazovnog sustava je stvarnost. U školama se rijetko daju objektivne informacije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.“ Kao preporuka vladama državama članicama se navodi:

- ✗ „Promicati poštivanje i uključivanje pripadnika LGBT populacije u školi, te raditi na objektivnim znanjima o pitanjima vezanima uz seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kako u školi, tako i u drugim obrazovnim ustanovama.
- ✗ Boriti se protiv maltretiranja i uznemiravanja učenika i osoblja škole koji su LGBT.
- ✗ **Škole bi trebale biti sigurne sredine za LGBT učenike i osoblje, a nastavnici bi trebali imati na raspolaganju sredstva kojima mogu učinkovito odgovoriti na maltretiranje i uznemiravanje LGBT učenika.“**

Države¹³ bi trebale štiti prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti i drugih oblika diskriminacije koji se odnose na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Također bi trebale poduzeti odgovarajuće mjere kako bi osigurale da ravnatelji/ice, nastavnici/ice i stručni/e

¹⁰ http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Preporuka-CMRec-2010-5_3.pdf

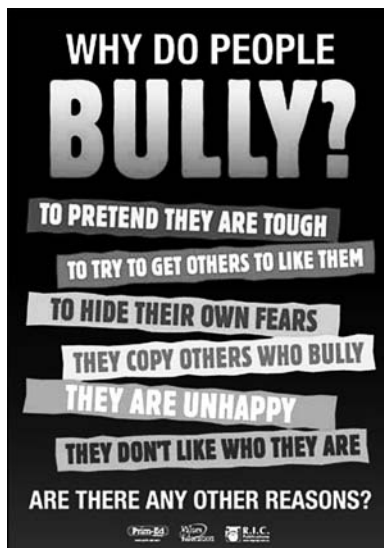
¹¹ Odbor za prava djeteta, Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta (Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child), CRC/GC/2003/4, srpanj 2003.

¹² Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi, Vijeće Europe, rujan 2011.

¹³ Vijeće Europe, Odbor ministara/ministrica, CM(2010)4add3finalE (Steering Committee for Human Rights (CDDH) – Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity – Explanatory Memorandum), ožujak 2010.

suradnici/ice mogu uočiti, analizirati i djelotvorno postupiti pri svakom obliku ovakve diskriminacije u školama. Učeničke/ice koji/e su lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe i žrtve su isključenosti i nasilja ne bi se smjelo izdvajati ili izolirati zbog zaštite - trebalo bi utvrditi i poštivati njihov najbolji interes, dok bi mjere za ispravljanje takve situacije trebale biti usmjerene protiv počinitelja/ica.

Nerješavanje pitanja i problema vezanih uz seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet može imati štetne posljedice na samopouzdanje mladih lezbijki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba. Države bi se pitanjem seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta trebale baviti objektivno u okviru, na primjer, nastavnih programa ili satova seksualnog i zdravstvenog odgoja te inicirati dodatne programe edukacije ili podrške za nastavnike/ice i drugo školsko osoblje koji/e bi se bavili/e tim pitanjima, posebno iz perspektive suzbijanja diskriminacije.

Od država se traži i da promiču aktivnosti koje osiguravaju učenicima/icama pristup informacijama o seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu te da podupiru usvajanje kodeksa ponašanja protiv homofobičnih ili transfobičnih stavova ili svakog drugog diskriminatornog djelovanja. Također, države trebaju doprinijeti postojanju priručnika za nastavno osoblje te promicati organiziranje kampanja i drugih aktivnosti u školama koje su usmjerene na borbu protiv homofobije i transfobije, uključujući LGBT udruge i aktiviste/kinje - s ciljem povećanja informiranosti i razumijevanja o problematici diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta među nastavnicima/icama, učenicima/icama, studentima/icama i roditeljima.

STOP BULLYING

Što mogu učiniti nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice u slučaju homofobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u školi?

Prevenција

Pokušajem da se spriječi homo/bi/transfobično nasilje u školi podržavaju se i provode ciljevi i smjernice po pitanju vršnjačkog nasilja koji se navode u školskom etičkom kodeksu, kućnom redu te drugim pravilnicima škole. Ukoliko se školski pravilnici i politike mogu unaprijediti kako bi direktno uključivali homofobično/transfobično nasilje i zlostavljanje - nastavnik/ica se može boriti za njihovo unaprjeđenje/zagovarati njihovu promjenu.

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice mogu poduzeti niz koraka u sprječavanju homo/bi/transfobičnog nasilničkog ponašanja. Prevenција bi trebala biti u samom fokusu rada škola budući poduzimanje inicijative da se nasilje spriječi olakšava kasnije djelovanje kada se ono stvarno dogodi. Preventivne aktivnosti također doprinose u stvaranju stava i atmosfere među učenicima/icama da je nasilničko ponašanje potpuno neprihvatljivo te da se neće tolerirati.

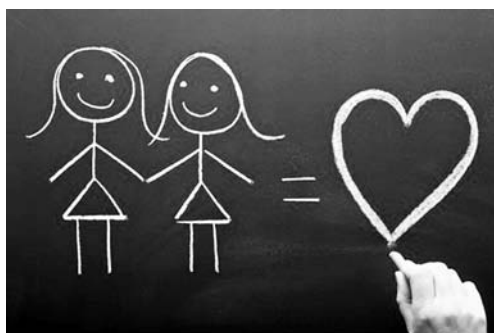
Na prevenciji se može raditi kroz sljedeće aktivnosti:

- ✘ Osigurati postojanje relevantne strategije, na primjer, provjeriti da li je vršnjačko nasilje na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja uključeno u strategiju za suzbijanje vršnjačkog nasilja, kao i u srodne smjernice i procedure.
- ✘ Procijeniti i pratiti opseg homofobičnog i transfobičnog nasilja i zlostavljanja kroz anonimne ankete/istraživanja među djelatnicima/icama škole i učenicima/icama, kao i kroz već postojeću praksu koja postoji u školi (sandučići za prijavu nasilničkog ponašanja i sl.). Potrebno je procijeniti primljene odgovore i osigurati da se oni uredno analiziraju i pohranjuju.
- ✘ Povećati informiranost i podići razinu svijesti među učenicima/icama o tome što je homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje te kako će škola sankcionirati to nasilje. Osigurati postojanje učinkovitih sustava za izvješćivanje na dostupnim mjestima kako bi učenici/ice mogli/e prijaviti incidente.
- ✘ Procijeniti i koristiti se mogućnostima za edukaciju unutar školskih programa kako bi se postepeno gradilo poštovanje prema drugima.
- ✘ Razviti efikasne strategije za intervenciju u slučaju počinjenog nasilja ili zlostavljanja nad LGBT učenicima/icama.

- ✘ Znati kako osigurati podršku učenicima/icama koji/e su lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe, pomoći im kako bi se osjećali/e sigurno i kako bi mogli/e nastavnicima/icama ili stručnom osoblju prijaviti nasilje ili zlostavljanje koje su pretrpjeli/e.

U reagiranju na počinjeno homo/bi/transfobično vršnjačko nasilje ili zlostavljanje nastavnik/ica treba imati na umu sljedeće:

- ✘ Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu, bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna. S obzirom na ove okolnosti, treba postupiti obazrivo.

- ✘ Osiguranje povjerljivosti – naročito po pitanju seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta žrtve.

Otkrivanje homo/biseksualne orijentacije ili transrodnog identiteta učenika/ice neće doprinijeti zaštiti djeteta i ne smije se olako shvaćati (u skladu sa željom učenika/ice ne smije se otkriti niti roditeljima, budući osoba može strahovati i od njihove reakcije). Treba imati na umu da su interes i blagostanje djeteta jedini mjerodavni.

- ✘ Nužno je informirati dijete o zakonskim obvezama prijavljivanja bilo kakvog oblika zlostavljanja, te koje informacije će se prosljediti i u koje svrhe.
- ✘ Učenika/icu treba ohrabriti da prijavi homofobični/transfobični incident. Prijava se može rješavati na nivou škole, ali može uključivati i prijavu policiji. Homofobično i transfobično nasilje spadaju u zločin počinjen iz mržnje i trebaju biti rješavani u skladu s time. Pojasnite učeniku/ici proceduru prijavljivanja, kao i važnost tog čina.
- ✘ Iznad svega, važno je prema učeniku/ici koji/a je pretrpio/jela nasilje pokazati suosjećajnost i pružiti mu/joj podršku. LGBT tinejdžerima/icama možete pomoći i na način da im osigurate informacije i materijale vezane uz LGBT tematiku, budući da mnogi LGBT mladi nemaju ili imaju vrlo malo pristupa ovim informacijama. Osnaživanje i pozitivan stav o svom LGBT identitetu neophodni su za psihičko zdravlje i blagostanje LGBT tinejdžera/ica.

Homofobični i transfobični govor

Uzgredni homo/transfobični govor nažalost je uobičajen u školama, ali ukoliko se ne poduzmu mjere njegova suzbijanja, on među učenicima/icama kreira atmosferu i da je homo/transfobično nasilje prihvatljivo. Stoga, važno je ukazati na neprihvatljivost ovakvog govora i intervenirati čim se zapazi:

- ✗ Pojasniti učenicima/icama da se homo/transfobični i transfobični govor neće tolerirati u školama. Objasniti im njegovu neprihvatljivost i posljedice; učenici/ice moraju biti informirani/e da je homo/bi/transfobični govor uvredljiv, te se neće tolerirati.
- ✗ Učenicima/icama je važno detaljno pojasniti kakve posljedice homofobičan govor i nasilje ostavljaju kod drugih ljudi.
- ✗ Ukoliko učenik/ica kontinuirano ponavlja homo/transfobičan govor i nastavnici/ice su već poduzeli/e određene mjere (razgovor, ukazivanje na neprihvatljivost i sl.) u razgovor se može uključiti i ravnatelj/ica. Učenicima/icama se moraju pojasniti sankcije koje će se primjenjivati ukoliko nastave sa homofobičnim ili transfobičnim govorom. Ovdje treba razmotriti i mogućnost pozivanja roditelja/skrbnika u školu u svrhu razgovora o stavovima učenika/ice.

Homofobično i transfobično fizičko nasilje

Kao i kod verbalnog zlostavljanja ili nasilja, učenicima/icama može biti nelagodno prijaviti homofobično fizičko nasilje, posebno jer strahuju da će u tom slučaju i školsko osoblje pretpostaviti da su gej ili transrodni/e (čak i ako nisu). Fizičko nasilje može značiti da je mlada osoba u opasnosti, te su ovdje primjenjive i općenite strategije koje se koriste u zaštiti učenika/ica, kao npr. suradnja s drugim državnim tijelima te ukoliko je potrebno s policijom.

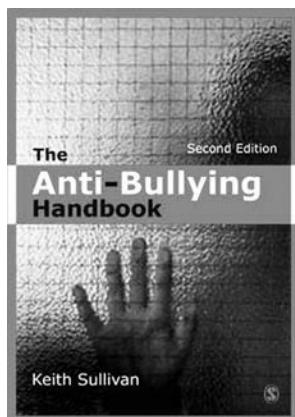
Nastavnici/ice trebaju biti upoznati/e sa školskim strategijama u slučaju vršnjačkog fizičkog nasilja kao i na „hijerarhiju sankcija“ u reagiranju na nasilje. U krajnjem slučaju, škola može razmotriti i mogućnost stalnog isključenja.

KORACI KOJE ŠKOLE MOGU UČINITI

Škole su obavezne prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije (NN, br.85/08) učiniti potrebne mjere za borbu protiv svih oblika homofobičnog nasilničkog ponašanja među učenicima/icama.

Neke metode za proaktivno suzbijanje homofobije i transfobije u školskim zajednicama mogu uključivati:

- ✘ Sastavljanje pravilnika škole koji vrijedi i za nastavnike/ice i za učenike/ice (o vršnjačkom zlostavljanju u školama, jednakim mogućnostima za svaku osobu, i sl.), u kojima će biti uključena pitanja seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.
- ✘ Inzistiranje na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te osporavanje neprikladnih komentara izgovaranih od nastavnika/ica i učenika/ica kroz politike i etos škole, i dr.
- ✘ Organiziranje radionica i predavanja u suradnji s LGBT organizacijama za senzibiliziranje nastavnika/ica i učenika/ica o LGBT temama, uključujući postavljanje plakata s pozitivnim porukama u prostorima škole.
- ✘ Dostupna i raznolika strategija podrške za osobe koje su doživjele nasilničko ponašanje zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, uključujući i letke koji sadrže informacije o SOS linijama za pomoć, savjetovanju i psihološkoj pomoći, za učenike/ice i djelatnike/ice škole.
- ✘ Organiziranje aktivnosti kojima će se na vidljiv način pokazati da je LGBT učenicima/icama koji/e traže podršku ili imaju neke nedoumice na raspolaganju posebna podrška.

Pružanje podrške LGBT učenicima/icama može biti djelotvorno samo ukoliko se stvori sigurno okruženje te ako učenik/ica može razgovarati otvoreno o sebi kao LGBT osobi. Škola bi trebala organizirati aktivnosti kojima bi pokazala učenicima/icama da i LGBT učenici/ice mogu zatražiti i dobiti podršku i tražene informacije u školi (npr. postavljanjem plakata, letaka i sl.).

Rad s roditeljima/skrbnicima

Nijedan roditelj/skrbnik ne želi da njegovo/njezino dijete bude zlostavljano. Bilo koja mlada osoba, bez obzira da li je LGBT, može doživjeti homo/transfobično nasilje. Preporuča se da škole surađuju s roditeljima/skrbnicima kako bi spriječili vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Uz podršku škole, roditelji/skrbnici će biti svjesniji ovog problema, te će i lakše moći razgovarati s djelatnicima/icama škole ukoliko misle da njihovo dijete doživljava ovakvu vrstu nasilja ili zlostavljanja.

Roditelji/skrbnici, kao i učenici/ice, mogu misliti da je homofobično ili transfobično zlostavljanje prihvatljivo. U tom smislu, na školama je da educiraju roditelje što je to homofobično i transfobično nasilničko ponašanje, te koje su strategije njegova sprječavanja i djelovanja u slučaju njegova uočavanja. Ovdje se škole mogu suočiti i s razmišljanjem nekih roditelja da je rad škole na ovim pitanjima svojevrsno *zagovaranje* ili ohrabivanje učenika/ica da *postanu* gej, biseksualne ili transrodne osobe. Netočnost ovih pretpostavki se mora jasno istaknuti roditeljima te ih upoznati s problematikom homo/bi/transfobičnog nasilja, kao i objektivnim informacijama vezanim uz seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet/izražavanje.

Važne smjernice u suzbijanju nasilja i zlostavljanja nad LGBTIQ osobama

- 1. Priznati i prepoznati problem nasilničkog ponašanja.** Osnovni korak je priznavanje da se sve vrste nasilničkog ponašanja odvijaju u školi, čak i kada neki njegovi oblici nisu odmah vidljivi.
- 2. Razviti strategiju koja prepoznaje postojanje homofobičnog i transfobičnog nasilničkog ponašanja.** Potrebno je osigurati da strategija škole u suzbijanju vršnjačkog nasilja uključuje i ono na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja. Ovo uključuje i reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrdnih termina za LGBT mlade.

- 3. Promicanje pozitivne društvene sredine.** Atmosfera kao i stavovi cijele školske zajednice i zaposlenika/ica, treba biti podržavajuća za sve učenike/ice, neovisno o njihovim razlikama, te se trebaju osigurati uvjeti koji su usmjereni ka sigurnosti i blagostanju učenika/ica.
- 4. Osigurati potrebnu izobrazbu za nastavnike/ice, ravnatelje/ice i stručne suradnike/ice.** U suradnji s LGBT udrugama i stručnim osobama, potrebno je provesti edukaciju djelatnika/ica škole kako bi ih se upoznalo s LGBT problematikom te specifičnim pitanjima vezanim uz vršnjačko nasilje nad LGBT osobama.
- 5. Pružanje informacija i podrške učenicima/icama.** Važno je da u školi postoji mjesto gdje učenici/ice mogu dobiti potrebne informacije i podršku u slučaju doživljenog zlostavljanja ili nasilja. Učenike/ice se može uputiti i na dodatne SOS linije pomoći, na posebna savjetovališta i sl.
- 6. Uključiti pitanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, zajedno s homofobičnim i transfobičnim, u nastavni plan i program.**

U skladu s nacionalnim nastavnim planovima i programima, Nacionalnim okvirnim kurikulumom, zakonima koji se odnose na odgoj i obrazovanje u RH, te drugim nacionalnim programima odgoja i obrazovanja potrebno je u nastavni plan uključiti i učenje o nasilničkom ponašanju, uključujući i homo/bi/transfobično nasilje, prikladno uzrastu, kako bi učenici/ice razumjeli/e i poštovali/e različitosti.
- 7. Koristiti pomoć vanjskih stručnih osoba i organizacija.** Za upoznavanje s LGBT problematikom slobodno se može obratiti organizacijama za ljudska prava LGBT osoba, stručnjacima/kinjama na području vršnjačkog nasilja i zlostavljanja kao i na području ljudskih prava, kompetentnim psiholozima/ginjama i drugima. Ovi/e stručnjaci/kinje će znati na objektivnan i profesionalan način upoznati učenike/ice s problemom i posljedicama nasilja, te dodatno, ponuditi razne izvore podrške za mlade LGBT osobe.
- 8. Poticanje vlastitim uzorom.** U sredini koja je još uvijek izrazito homo/bi/transfobična, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice koji/e ne skrivaju svoj LGBT identitet nesumnjivo su dobar primjer za same učenike/ice budući pokazuju da je biti lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba sasvim prirodno i da nije ništa sramotno. Također, ovo pokazuje da škola poštuje zakonske okvire i da ne potiče diskriminaciju u svom sustavu.
- 9. Paziti na predrasude i pretpostavljanje.** Važno je ne pretpostavljati da su svi/e učenici/ice u razredu (ili da će biti) heteroseksualne orijentacije, niti da su to svi/e djelatnici/ice škole. Također, nije dobro ni pretpostavljati da su svi/e

učenici/ice koji/e doživljavaju homofobično ili transfobično nasilje, lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe.

10. Učinite vidljivim i javnim postignuća na području suzbijanja nasilja nad LGBT mladima u školi. Bilo da se radi o uvođenju seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta kao osnove diskriminacije u školske pravilnike i sl., ili razvijanje strategije za suzbijanje takvog nasilja - učinite to vidljivim putem oglasne ploče, školskih novina, plakata, internetske stranice škole i sl.

**PRIJAVU SLUČAJA NASILJA I
ZLOSTAVLJANJA NAD LGBTIQ OSOBOM
možete učiniti na:**

Centar za LGBT ravnopravnost (Queer Zagreb, Zagreb Pride i LORI)
Psihološko savjetovalište: 051/212 186 ili 091 593 4133, 01/382 00 19
Pravno savjetovalište: 095/902 1445
E-mail: info@ravnopravnost.hr
www.ravnopravnost.hr

TERMINOLOGIJA

LGBTIQ - Lezbijke, Gejevi, Biseksualne, Transrodne, Transeksualne, Interspolne i Queer osobe. Za LGBTIQ osobe koristi se i termin **seksualne i rodne manjine**.

Lezbijka - žena koju emocionalno, fizički i/ili duhovno uglavnom privlače druge žene.

Gej - muškarac kojeg emocionalno, fizički i/ili duhovno uglavnom privlače drugi muškarci. Nekada se termin gej istovremeno koristi i za muškarce i za žene.

Biseksualna osoba - osoba koju emocionalno, fizički i/ili duhovno privlače osobe istog i različitog spola.

Transrodna osoba - osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje izlazi iz okvira zadanih tradicionalnih, društveno definiranih rodni uloga i normi uvjetovanih spolom. Osobni, unutarnji osjećaj roda ne mora se podudarati s biološkim određenjem našeg spola. Iz svih tih razloga, transrodne osobe žele da im se rodno izražavanje podudara s rodnim identitetom, radije nego s njihovim spolom. Transrodne osobe se identificiraju kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a da pri tome taj identitet nije u skladu s pripisanim spolom. Transrodne osobe po seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

Transrodnost se odnosi na spolne/rodne identitete i izražavanja koji nadilaze, modificiraju ili negiraju

društveno prihvatljive norme i tradicionalno uvjetovane uloge. Definicije transrodnosti oblikuju se u skladu s (ne)prihvatljivošću određenih ponašanja i izražavanja. Termin transrodnost je također krovni termin i podrazumijeva transeksualnost.

Transeksualnost se odnosi na osjećaj i identitet osobe čiji spolni i rodni identitet i izražavanje nije u skladu s njezinim pripisanim (biološkim) spolom. Za razliku od transrodne osobe, transeksualna osoba osjeća trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja da ne pripada svome biološkom spolu (i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol) te ima namjeru, uključena je ili je prošla kroz proces prilagodbe spola.

Transeksualna osoba - osoba koja je uključena u proces prilagodbe spola. Transeksualna osoba je ona osoba koja želi i ima namjeru napraviti operaciju prilagodbe spola ili je u samom procesu prilagodbe spola (tranzicija) ili je već djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo da bi izrazila svoj spolni/rodni identitet i osjećaj sebe. Transeksualne osobe po seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

FTM/F2M (eng. female to male) - kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od ženskog ka muškom. Za FTM osobu koristi se i termin transmuškarac.

MTF/M2F (eng. male to female) - kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od muškog ka ženskom. Za MTF osobu koristi se i termin transžena.

Termin **trans** se odnosi na transrodnost kao i transeksualnost i uključuje također osobe, identitete, ponašanje, grupe, pokret, aktivizam i dr.

Rodna nekonformnost ili rodna nenormativnost - odnosi se na mjeru u kojoj se nečiji rodni identitet, uloga ili izražavanje razlikuje od društveno uvjetovanih kulturalnih normi pripisanih određenom spolu. Rodna nenormativnost nije isto što i rodna disforija.

Tranzicija ili proces prilagodbe spola - kompleksan proces prilagodbe spola, prijelaz iz spola koji je osobi pripisan rođenjem u spol koji osjeća kao svoj. Tranzicija uključuje psihološku/ psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, življenje kao osoba spola u koji se prelazi i operativne zahvate prilagodbe spola. Ovaj proces uključuje i promjenu imena na legalno dokumentiran način u državama u kojima je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve gore nabrojane dijelove, već se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

Rodna disforija - trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svome biološkom spolu i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol. Kod nekih je osoba rodna disforija prisutna u tolikoj mjeri da taj distres ispunjava uvjete za formalnu dijagnozu. Međutim, ta dijagnoza ne daje dozvolu za stigmatizaciju ili za uskraćivanje građanskih i ljudskih prava.

Poremećaj rodnog identiteta (eng. Gender Identity Disorder, GID) - je kategorija koja još uvijek postoji u službenom popisu Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM-IV). Dodijeljena je transrodnim i drugim rodno nenormativnim osobama. Ovisno o dobi, kod osobe s jakom i trajnom rodnom identifikacijom koja je suprotna biološkom spolu i trajnom nelagodom zbog svojeg biološkog spola ili s osjećajem nepripadanja rodnoj ulozi vezanoj uz taj spol dijagnosticira se poremećaj rodnog identiteta u djetinjstvu, u adolescenciji ili u odrasloj dobi. Poremećaj rodnog identiteta se smatra uvredljivim, zato što etiketira ljude kao „poremećene“, međutim, dijagnoza se koristi ne kako bi se transeksualnost „liječila“, već da bi se osobama omogućilo korištenje zdravstvenih usluga pri procesu prilagodbe spola.

Interspolna osoba - osoba rođena sa spolnim i reproduktivnim organima koji se ne mogu definirati kao izričito „ženski“ ili „muški“. Interspolna djeca u većini slučajeva podliježu kirurškim zahvatima i hormonskoj terapiji. Korektivnim kirurškim operacijama spolni organi se usklađuju sa standardno prihvatljivim penisom ili klitorisom. „Normalizacija“ spola uglavnom nije medicinski neophodna već se tiče uklanjanja društvene stigme i nekomotnosti korištenjem heteroseksualnog obrasca seksualnosti i društveno prihvaćenih normi samo dva spola. Najčešći zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena

primarna ženska spolna obilježja, što može rezultirati emocionalnim traumama i gubitkom osjeta, te nemogućnošću orgazma. U prosjeku, jedna od 2000 beba rodi se s nekim od interseksualnih stanja. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom.

Queer - termin se koristi da jednom riječju opiše cijelu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu, transeksualnu i interseksualnu zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteropatrijarhalnih normi. Ova riječ se, također, odnosi na aktivizam, pokret i teorijski pravac, kao i na samu osobu i njene identitete i na taj način podrazumijeva nepristajanje na „samorazumljivo“ slijeđenje društvenih pravila. Queer se odnosi na propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije; kreiranje prostora, kulture i izražaja koji nadilaze „zatvorene kutije“ LGB ili heteroseksualne seksualnosti, i/ili „ženskih“ i „muških“ spolova/rodova; omogućavanje samodefiniranja; predstavljanje radikalne politike koja uviđa povezanost svih vidova opresije.

Spol - društvena, zakonska i medicinska klasifikacija bioloških karakteristika koja, na osnovu (vanjskih) spolnih organa, osobe dijeli na samo dvije kategorije: muškarce i žene (poznate/postojeće kategorije: ženski, muški i interseks). Osim društvenog, spol je i individualni konstrukt. U biološkom smislu, spol je obično definiran kromosomima, hormonima i reproduktivnim organima.

Spolni identitet - odnosi se na vlastitu spolnu identifikaciju, ne neophodno ovisnu o spolu s kojim se osoba rađa. Spolni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga. Nečiji spolni identitet može biti žena, muškarac, između ili pak niti jedno.

Rod - individualni osjećaj vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena kao i cijelu binarnu koncepciju „muškog“ i „ženskog“. Rod je i društveno oblikovanje spola koje po definiciji određuje društvene uloge „muškaraca“ i „žena“. Rod je promjenjiv i mijenja se kroz razvoj društva jer je uvjetovan društvenim promjenama i kulturama kao i individualnim osjećajem i potrebama. Rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca, to je i društveno konstruirana definicija odnosa između spolova. Konstrukcija sadrži nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Rod je kategorija kojom dijelimo ljude. Uočavanjem ponašanja, oblačenja, izgleda, gesti, načina hoda i sličnog, mi pripisujemo ljudima oko nas da li su „žensko“ ili „muško“. Pritom ne mislimo isključivo na njihova spolna obilježja, već na sveukupnost njihova izražavanja.

Rodni identitet - podrazumijeva osobni koncept, odnosno konstrukt našeg roda, ne neophodno ovisan o spolu s kojim se osoba rađa. Rodni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga

- ova identifikacija može biti u skladu s društveno propisanim definicijama ili ih može negirati, nadilaziti i mijenjati. Sloboda izražavanja rodno identiteta treba uključivati rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju, a ne samo binarnost odnosno postojanje samo dva roda – ženskog i muškog.

Rodno izražavanje - način na koji osoba izražava svoj rodni identitet; uobičajeno se izražava kroz ponašanje, odijevanje, frizuru, glas, tjelesne karakteristike i dr.

Seksualnost - seksualnost je skup osjećaja, ponašanja, stavova, vrijednosti koji se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakog ljudskog bića kao spolnog/rodno/seksualnog. Kao integralni dio ljudskog razvoja kroz sve faze života, seksualnost uključuje fizičke, psihološke i društvene komponente.

Seksualna/rodna orijentacija - odnosi se na emotivnu, seksualnu i drukčiju privlačnost prema osobama koje mogu biti istog ili različitog spola/roda. Najčešće se spominju tri **seksualne orijentacije**: biseksualna, homoseksualna i heteroseksualna. Biseksualne osobe osjećaju emotivnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama oba spola/roda. Biseksualne osobe ne moraju biti podjednako privučene od strane oba spola. Homoseksualne osobe osjećaju privlačnost ili imaju emotivne i seksualne odnose s osobama istog spola. Mnoge osobe su imale homoseksualnih iskustava, no njihov identitet je heteroseksualan.

Heteroseksualne osobe osjećaju privlačnost prema osobama suprotnog spola ili s osobama suprotnog spola imaju emotivne i seksualne odnose. Budući da je seksualni identitet individualna koncepcija vlastite seksualne orijentacije, postoje još brojne seksualne orijentacije prema kojima se ljudi identificiraju, npr. panseksualnost, autoseksualnost, ambiseksualnost, sapioseksualnost, te pomoseksualnost.

Heteropatrijarhalno normativni sistem/norme - društveni sistem koji počiva na principima i vrijednostima patrijarhata i heteroseksualnosti, duboko ukorijenjenim nepromjenjivim binarnim gledištima koje definiraju, kreiraju i određuju „muškarca“ i „ženu“ i zadaju norme unaprijed određenim ulogama.

Heteronormativnost - postavlja norme heteroseksualnosti i kontrolira je jednako kao i druge seksualnosti. Ona kao normu postavlja vrlo specifičan oblik heteroseksualnosti i proizvodi homoseksualnost kao svoju drugost, te pokušava zadržati svoju ideologiju kao da je jedina moguća, dominantna i „prirodna“.

Diskriminacija - diskriminacija predstavlja svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili nejednak tretman na osnovu određenih karakteristika. Ona ima za cilj poništavanje ili umanjivanje poštovanja, uživanja ili priznavanja.

Izvori: LORI terminologija, SEEQ terminologija, Kreacija Spola? Roda? (Ženska soba)

KORISNA LITERATURA I IZVORI

Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi - Vijeće Europe, 2011. (http://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Croatian.pdf)

Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - Vijeće Europe, Narodne novine, MU, br. 6/99, 8/99, 14/02, 9/05, 1/06, 2/10

Izvješće o pojavama diskriminacije za 2011. i 2010. godinu - Ured pučkog pravobranitelja Republike Hrvatske

(<http://www.ombudsman.hr/hr/izvjesca-o-radu-pravobranitelja.html>)

Izvješće o radu za 2011. godinu - Ured Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova (http://www.prs.hr/attachments/article/97/Izvjesce_o_radu_za_2011_Pravobranitelja_ice_za_ravnopravnost_spolova_.pdf)

Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova - Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2010.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje - Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Politička pismenosti i stavovi o pristupanju Hrvatske EU među učenicima završnih razreda srednjih škola - rezultati istraživanja - Fakultet političkih znanosti i GONG, Zagreb, 2010.

Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta - Vijeće Europe, (http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Preporuka-CMRec-2010-5_3.pdf)

Prihvatanje pripadnika/ca seksualnih i rodnih manjina u obitelji - rezultati istraživanja - Danijela Almesberger, Snježana Božić, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka, 2007.

Procjena potreba seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj - rezultati istraživanja - Lezbijska organizacije Rijeka „LORI“, Rijeka, 2007. (www.lori.hr)

Smjernice za suzbijanje homofobije, bifobije i transfobije u školama u Hrvatskoj - Lezbijska organizacije Rijeka „LORI“, Rijeka, 2012.

Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/4, (Odbor za prava djeteta, Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta), Odbor za prava djeteta UN-a, srpanj 2003.

Kreacija Spola? Roda? - Poštić J., Đurković S. i Hodžić A. (Ženska Soba, Zagreb, 2006., 2008., 2. izdanje)

Kako ga je priroda stvorila - John Colapinto (AGM, Zagreb, 2006.)

LGBTIQ vježbanka: O spolu, rodu, seksualnoj orijentaciji i seksualnosti - Jelena Poštić, Svetlana Đurković i Amir Hodžić (Udruženje Q, Sarajevo, 2010.)

Mediji i LGBT zajednica - LORI, Rijeka, 2004.

Mi nismo vreće za udaranje! - Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb, 2011.

Osnježavanje LGBT zajednice - LORI, Rijeka, 2003.

Povijest gej i lezbijskog života i kulture - Robert Aldrich (Sandorf, Zagreb i Red Box, Beograd, 2011.)

Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ice - Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb, 2011.

Put u prosTRANStvo: Transrodnost, Transeksualnost, Rodna nenormativnost - LORI, Rijeka, 2012.

Razumjeti i podržati - prihvaćanje seksualnih i rodni manjina u obitelji - LORI, Rijeka, 2007., 2011., 2. izdanje

Seksualna prava: budućnost ravnopravnosti - Jelena Poštić, Maja Mamula, Amir Hodžić (Ženska soba, Zagreb, 2005.)

Transgresija roda: spolna/rodna ravnopravnost znači više od binarnosti – zbornik konferencijskih radova - Poštić Jelena, Hodžić Amir (Ženska soba, CESI, Zagreb, 2006.)

Više od prihvaćanja - Carolyn Welch Griffin, Marian J.Wirth, Arthur G.Wirth (Publikum, Zagreb, 1997.)

Bullying in schools: students' survival guide - Arcigay, Anti-Discrimination Unit for Samesex

Lifestyles of the City of Vienna, Wiener Antidiskriminierungsstelle für gleichgeschlechtliche

Lebensweisen of the City of Vienna i Kampania Przeciw Homofobii, 2008. (http://www.puta.it/blog/wp-content/uploads/2008/05/survival_guide_for_students.pdf)

Homophobic bullying, Safe to Learn: Embedding anti-bullying work in schools - Department for Education, UK (www.teachernet.gov.uk/publications)

Homophobic bullying in Britain's schools - Stonewall, UK (www.stonewall.org.uk/educationforall)

Safe Schools are Effective Schools, A resource for developing safe and supportive school environments - Student Wellbeing Branch, Office of School Education, Department of Education & Training, Melbourne, 2006.
(<http://www.eduweb.vic.gov.au/edulibrary/public/stuman/wellbeing/safeschoolsstrategy.pdf>)

Odbor ministara/ministrica, CM(2010)4add3finalE (Steering Committee for Human Rights – Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity – Explanatory Memorandum) - Vijeće Europe, ožujak 2010.
([https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM\(2010\)4&Language=lanEnglish&Ver=add3final&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM(2010)4&Language=lanEnglish&Ver=add3final&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864))

Diversity Role Models, Velika Britanija - <http://www.diversityrolemodels.org>

It Gets Better Project, SAD - <http://www.itgetsbetter.org>

KONTAKTI LGBTIQ UDRUGA, INICIJATIVA I GRUPA U HRVATSKOJ

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Janeza Trdine 7/IV, 51 000 Rijeka

Tel./Fax: +38551 212 186

Mob.: + 385 91 593 4133

+ 385 91 493 4133

E-mail: loricure@yahoo.com

www.lori.hr

Trans Forum – www.lori.hr

Centar za LGBT ravnopravnost (Queer Zagreb, Zagreb Pride i LORI) c/o Domino

Kranjčevićeva 11, 10 000 Zagreb

Psihološko savjetovalište: 051/212 186,
01/382 00 19

Pravno savjetovalište: 095/902-1445

E-mail: info@ravnopravnost.hr

www.ravnopravnost.hr

Trans Aid Croatia

Nova cesta 24, 10 000 Zagreb

Tel.: 01/364 6252

E-mail: transaidcroatia@gmail.com

www.facebook.com/TransAidCroatia

Zagreb Pride

10 000 Zagreb

Mob.: +385 95 902 1445 (Marko Jurčić)

+385 91 500 7867 (Franko Dota)

E-mail: info@zagreb-pride.net

www.zagreb-pride.net

Lezbijska grupa Kontra

10 000 Zagreb

Tel./fax: +385 1 457 3372

Mob.: +385 98 238 308

E-mail: kontra@kontra.hr

www.kontra.hr

Iskorak

Preradovićeve 2, 10 000 Zagreb

Tel.: +385 1 4846 681, +385 1 4846 996

E-mail: info@iskorak.org,

kontra@kontra.hr

www.iskorak.org

Pravni tim Iskoraka i Kontre (radnim danom od 10-18 h)

Mob. :+385 98 238 308

Ženska soba

Centar za seksualna prava

Maksimirska 51a, 10 000 Zagreb

Tel.: +385 1 611 9174

Fax: +385 1 611 9175

E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr

www.zenskasoba.hr

Queer Zagreb

E-mail: pr@queerzagreb.org

www.queerzagreb.org

www.queer.hr

Le Zbor

Ženska mješovita LGBTIQ pjevačka družina u svrhu promicanja lezbijsko-feminističke sociokulturne vidljivosti

E-mail: le_zbor@yahoo.com

www.myspace.com/lezbor

ZbeLeTron Kolektiv

E-mail: zbelenatron@gmail.com

<http://www.facebook.com/zbeletron>

Q sport

Queer sport i rekreacija

E-mail: info@qsport.info

www.qsport.info

CroL

Hrvatski lezbijski portal

www.crolportal.com

Magazin Gay.hr

Hrvatski gej portal

www.gay.hr

PSIHOLOŠKA SAVJETOVALIŠTA ZA LGBTIQ OSOBE

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Janeza Trdine 7/IV, Rijeka
Savjetovališta za LGBT osobe svih dobnih skupina
Tel.: +385 91 493 4133
E-mail: lori.savjetovaliste@yahoo.com
www.lori.hr

Centar za LGBT ravnopravnost (Queer Zagreb, Zagreb Pride i LORI) c/o Domino

Kranjčevićeva 11, Zagreb
Psihološko savjetovališta: 051/212 186, 01/382 00 19
E-mail: info@ravnopravnost.hr
www.ravnopravnost.hr

Lezbijska grupa KONTRA, Zagreb

Savjetovališta za lezbijke i biseksualne žene
Grupa podrške za roditelje lezbijki, gejeva i biseksualnih osoba
Tel.: +385 98 420 942
E-mail: savjetovaliste@kontra.hr
www.kontra.hr

Iskorak - Centar za prava seksualnih i rodnih manjina

Preradovičeva 2, Zagreb
Tel.: +385 1 4846 681
Mob.: +385 95 4440 040
E-mail: informacije@iskorak.org
www.savjetovaliste.com

Ženska soba

Centar za žrtve seksualnog nasilja

Savjetovališta za žene koje su preživjele silovanje, seksualno zlostavljanje i/ili uznemiravanje te podrška njihovim obiteljima i prijateljima/icama
Radnim danom od 10 do 17h
Maksimirska 51a, Zagreb
Tel.: +385 1 611 9444
E-mail: savjetovaliste@zenskasoba.hr
www.zenskasoba.hr

